

ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ООП ДО ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ФАХІВЦЯМИ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗАКЛАДУ

RESEARCH OF THE READINESS OF PARENTS OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS TO PARTNERSHIP WITH SPECIALISTS FROM AN INCLUSIVE INSTITUTION

У статті описано результати дослідження готовності батьків дітей з особливими освітніми потребами до партнерської взаємодії з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання. Зазначено, що згідно з нормативно-правовими документами батьки є членами команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання. Наголошено на значущості партнерської взаємодії між батьками і фахівцями команди для забезпечення ефективності навчання і корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Для дослідження використано авторську анкету для батьків учнів інклюзивних класів з особливими освітніми потребами. За результатами анкетування встановлено, що рівень готовності батьків до партнерської взаємодії з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання є недостатнім, що обумовлено низкою причин, а саме: низьким рівнем інформованості батьків про особливості розвитку дітей, що призводить до недостатнього усвідомлення ними їхніх особливих освітніх потреб, а отже, їй необхідності співпрацювати з фахівцями заради розвитку дитини; недостатньою обізнаністю батьків з організаційно-методичними засадами інклюзивної освіти; нерозумінням батьками своєї ролі в команді психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання; недостатньою мотивацією до співпраці з фахівцями закладу освіти, що обумовлена небажанням визнавати наявність в дитини порушення у розвитку; перекладанням усієї відповідальності за результати освітнього і корекційно-розвиткового процесу на педагогів; невиконанням батьками рекомендацій фахівців щодо розвитку, навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами. Отримані результати зумовлюють необхідність розробки шляхів та методів оптимізації партнерської взаємодії батьків дітей з особливими освітніми потребами та фахівців інклюзивного закладу.

Ключові слова: партнерська взаємодія, батьки, фахівці команди психолого-педаго-

гічного супроводу, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання.

The article describes the results of a research of the readiness of parents of children with special educational needs to partner with specialists from the team of psychological and pedagogical support of inclusive education. It is noted that according to legal documents, parents are members of the team of psychological and pedagogical support of inclusive education. The importance of partnership between parents and team specialists to ensure the effectiveness of training and correctional and developmental work with children with special educational needs is emphasized. The author's questionnaire for parents of inclusive students with special educational needs was used for the research. According to the results of the survey, the level of readiness of parents to partner with specialists of the team of psychological and pedagogical support of inclusive education is insufficient due to a number of reasons, namely: low level of awareness of parents about the peculiarities of children's development, needs, and hence the need to work with professionals for the development of the child; insufficient awareness of parents with the organizational and methodological principles of inclusive education; parents' lack of understanding of their role in the team of psychological and pedagogical support of inclusive education; insufficient motivation to cooperate with the specialists of the educational institution, which is due to the unwillingness to recognize the presence of a child's developmental disorders; transferring all responsibility for the results of the educational and correctional and developmental process to teachers; failure of parents to follow the recommendations of experts on the development, education and upbringing of children with special educational needs. The obtained results necessitate the development of ways and methods to optimize the partnership between parents of children with special educational needs and specialists of an inclusive institution.

Key words: partnership, parents, specialists of the team of psychological and pedagogical support, children with special educational needs, inclusive education.

УДК 37:316.356.2 – 056.26
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.27>

Буйняк М.Г.,
канд. психол. наук,
ст. викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Рудзевич І.Л.,
канд. психол. наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На часі освітня галузь в Україні перебуває на етапі активного реформування, яке має на меті зміну освітньої парадигми загалом та ролі батьків в освітньому процесі зокрема. У Концепції Нової української школи, яка на сьогодні є ключовим орієнтиром змін в освіті, провідним принципом визначено партнерство, що передбачає

спілкування, взаємодію та співпрацю між учителем, учнем і батьками, які об'єднані спільними цілями, є добровільними, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за його результат [4]. Особливо значущим є партнерство з батьками учнів з особливими освітніми потребами (далі – з ООП) в інклюзивному закладі, адже від їхньої участі значною мірою залежить

ефективність психолого-педагогічного супроводу та результативність корекційно-розвиткового впливу. З огляду на вищезазначене, набуває актуальності підготовка батьків учнів з ООП до партнерської взаємодії з фахівцями закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням та залучення їх до активної участі в команді психолого-педагогічного супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему командного психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами у своїх працях розглядали Ю. Бистрова, М. Буйняк, О. Гаяш, Л. Гречко, І. Дмитрієва, В. Коваленко, А. Колупаєва, І. Луценко, С. Миронова, Н. Софій, О. Таранченко, О. Чопік, Д. Шульженко та ін.; окремі аспекти командної взаємодії та співпраці з сім'ями, які виховують дітей з ООП, висвітлено у науковому доробку М. Буйняк, А. Висоцької, А. Колупаєвої, С. Миронової, В. Ткачової, А Шевцова, Д. Шульженко та ін.

Вчені наголошують, що вагомим успіхів у навчанні, вихованні, корекційно-розвитковій роботі і соціалізації дітей з ООП може бути досягнуто лише за активної участі в цьому процесі батьків. Тому їхня співпраця з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу є важливою умовою ефективності інклюзивного навчання. У зв'язку із цим, проблема командної взаємодії батьків дітей з ООП з фахівцями інклюзивних закладів, яка ґрунтується на засадах партнерства, є однією з найважливіших в сучасних реаліях реформування спеціальної та інклюзивної освіти [1; 2; 3; 6; 7].

Вагому роль батьків учнів з ООП відзначено й у нормативно-правовій базі спеціальної та інклюзивної освіти, де вони розглядаються як рівноправні партнери та учасники освітнього процесу і команди психолого-педагогічного супроводу. Зокрема, у Положенні про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладі загальної середньої та дошкільної освіти зазначено, що до складу команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами входять її батьки як рівноправні учасники [5]. У зв'язку із цим фахівці команди психолого-педагогічного супроводу мають розглядати батьків не як об'єкт для впливу, а як рівноправних партнерів у вихованні дитини, проведенні з нею корекційно-розвиткової роботи. Саме у цьому й полягає сутність принципу партнерської взаємодії, завдяки якій долається дистанція й недовіра, яка часто виникає між батьками та фахівцями закладу освіти. [1; 3; 6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на достатню кількість наукових досліджень з теми командного психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання, проблема співпраці з батьками, а саме залучення їх до активної участі в роботі команди

супроводу, виконання рекомендацій фахівців, співпраця з ними на засадах партнерства залишається невирішеною та потребує розробки науково обґрунтованих методів розв'язання. На нашу думку, першим кроком на цьому шляху має бути з'ясування актуального стану готовності батьків до взаємодії з фахівцями. Це й обумовило вибір теми нашої статті.

Метою статті є дослідження стану готовності батьків дітей з ООП до партнерської взаємодії з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. Зміст експериментального дослідження визначався з урахуванням найбільш розповсюджених труднощів, які перешкоджають ефективній взаємодії фахівців і батьків дітей з ООП:

1) недостатнє розуміння батьками сутності інклюзивного навчання та особливостей його організації у закладі загальної середньої освіти;

2) заперечення батьками наявності в дитини порушення у розвитку;

3) недостатній рівень інформованості батьків про психолого-педагогічні особливості їхньої дитини;

4) низький рівень батьківської мотивації до співпраці з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу;

5) недостатнє усвідомлення батьками власної відповідальності за навчання, виховання і розвиток дитини з ООП та перекладання її на фахівців команди психолого-педагогічного супроводу;

6) низький рівень культурний та освітній рівень батьків;

7) недостатній рівень комунікації між батьками та фахівцями команди супроводу;

8) неприйняття педагогами батьків як рівноправних партнерів та членів команди супроводу [3; 6].

З огляду на вищезазначені проблеми, нами було розроблено анкету для батьків, яка була спрямована на вивчення їхніх поглядів на співпрацю з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу та готовності до неї. Анкета містила 20 запитань, 3 з яких спрямовані на вивчення загальних відомостей про сім'ю (кількість дітей, культурний та освітній рівень батьків, їхнє місце роботи), 17 – на визначення різних аспектів готовності батьків до взаємодії з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу, а саме:

- ставлення батьків до порушення у розвитку дитини та його вплив на тактику сімейного виховання;

- стан співпраці батьків із закладом освіти та ступінь взаємодії з фахівцями;

- розуміння батьками поняття «команда психолого-педагогічного супроводу», обізнаність з особливостями організації психолого-педагогічного

супроводу дитини з ООП в закладі інклюзивної освіти;

- ступінь залучення батьків до співпраці з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу;

- виконання батьками вимог та рекомендацій з навчання, виховання і розвитку дитини з ООП;

- бажання батьків поповнювати знання про особливості розвитку та виховання дитини;

- форми співпраці фахівців з батьками учнів з ООП та оцінка їх ефективності.

Опрацювання результатів анкетування здійснювалося шляхом кількісного та якісного аналізу відповідей за такими критеріями:

1) розуміння батьками своєї ролі у команді психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання;

2) мотивація батьків до співпраці з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу;

3) обізнаність батьків про особливості розвитку та можливості своєї дитини та бажання отримувати допомогу з цих питань від фахівців команди супроводу;

4) готовність батьків до виконання рекомендацій та вимог фахівців, що стосуються виховання і розвитку дитини з ООП;

5) оцінка форм співпраці фахівців команди супроводу з батьками учнів з ООП.

У дослідженні взяло участь 72 батьків, діти яких навчаються в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням. Серед них – 22 батьків учнів з ООП 1 класу, 18 батьків учнів 2 класу, по 16 батьків учнів 3 та 4 класів. Вибір в якості респондентів батьків учнів початкових класів обумовлений необхідністю їх підготовки до партнерської взаємодії з фахівцями ще з перших класів перебування дитини в інклюзивній школі, адже надважливо налагодити ефективну співпрацю з самого початку. В подальшому це дозволить забезпечити ефективність психолого-педагогічного супроводу та запобігти багатьом труднощам.

За результатами проведення анкети ми одержали такі відомості:

1. Переважна більшість батьків (78%) належать до вікового діапазону 25-35 років, решта (22%) – віком 36-45 років.

2. 67% батьків мають вищу освіту, 33% – фахову передвищу освіту. Всі батьки мають постійне місце роботи.

3. 44% опитаних батьків виховують одну дитину, 42% – двох дітей, 14% – трьох і більше дітей.

На запитання «Як Ви ставитеся до порушення у розвитку дитини?» 58% опитаних батьків відповіли, що люблять і приймають дитину такою, як вона є, зазначили, що хочуть допомогти їй максимально розвиватися і стати повноцінним членом суспільства; 19% респондентів висловили

впевненість, що не зважаючи на особливості дитини, вони їх подолають; 11% опитаних батьків відзначили, що їхня дитини нічим не відрізняється від решти дітей, і їм не подобається, коли до неї ставляться як до хворої; 12% зазначили, що ставляться до дитини з жалем, шкодують її і намагаються захистити від всього світу.

Якісний аналіз відповідей та подальші індивідуальні бесіди з батьками засвідчили, що 23% батьків психологічно не приймають наявності у дитини порушення у розвитку, звинувачують у ньому зовнішні фактори (недбалість лікарів, несприятливий перебіг вагітності, проведені профілактичні щеплення тощо). Цей контингент батьків потребує більшої уваги з боку фахівців команди психолого-педагогічного супроводу, особливо психолога, оскільки позиція заперечення чи прихованого відкидання дитини з порушеннями у розвитку негативно позначається і на мотивації батьків до співпраці з командою супроводу, і на моделях сімейного виховання. Позитивом є те, що 77% респондентів висловили бажання докладати зусиль для навчання і розвитку своєї дитини.

Більше половини (61%) респондентів відзначили, що відчують труднощі у вихованні своєї дитини, не завжди розуміють її потреби та особливості; 28% – зазначили, що у вихованні дитини намагаються враховувати її особливості; 11% – відповіли, що виховують дитину так само, як інших дітей. З отриманих результатів можна зробити висновок, що майже всі батьки потребують додаткової інформації про особливості розвитку дітей з ООП, рекомендацій щодо їх виховання і розвитку. Надання такої інформації є однією з функцій членів команди психолого-педагогічного супроводу, зокрема асистента вчителя, корекційного педагога, спеціального (практичного) психолога.

На запитання «Чи тісно Ви співпрацюєте із закладом освіти, в якому навчається Ваша дитина?» 53% батьків дали ствердну відповідь, 47% – заперечили наявність тісної співпраці з педагогами. Такий високий відсоток негативних відповідей свідчить про невисокий рівень співпраці із закладом освіти.

Опитані батьки зазначили, що найчастіше взаємодіють вчителями (100%), асистентом вчителя (61%), корекційним педагогом (25%), психологом (11%). Сумарно відповіді не дають 100%, оскільки батьки зазначали по декілька відповідей. Як бачимо, ступінь взаємодії з корекційними педагогами та практичними психологами є низьким; співпраця із соціальним педагогом, медиками не була зазначена взагалі. Такі результати свідчать про недостатній рівень взаємодії з фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу.

Відповіді респондентів на питання «Чи знаєте Ви, що таке команда психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання?» розподілилися

таким чином: 36% зазначили, що знають, що це таке; 44% відповіли, що точно не можуть відповісти, але чули про це; 20% батьків вперше почули про поняття команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання. Такі результати свідчать про недостатність обізнаності батьків про особливості організації інклюзивного навчання у закладі загальної середньої освіти, що зумовлює потребу в інформуванні їх про це.

Близькими за відсотками були й відповіді батьків про склад команди психолого-педагогічного супроводу. Більшість з них у свої відповідях вказували вчителя, асистента вчителя та корекційного педагога. В окремих відповідях до цих фахівців додавався психолог. Лише 5,6% респондентів відзначили соціального педагога. Медичних працівників, реабілітологів, представників адміністрації закладу освіти не зазначив жоден респондент.

На запитання «Чи знаєте Ви, що батьки дітей з особливим освітніми потребами є членами команди психолого-педагогічного супроводу?» ствердну відповідь дали 28% батьків, в той час як 44% не знають цього. Ще 28% респондентів у своїх відповідях зазначали, що їх запрошують «лише для підпису документів», що просять надати ті чи інші відомості про дитину, довідки та інші документи тощо. Крім цього, в окремих відповідях було висловлено невдоволення тим, що спілкування вчителів з ними носить тільки рекомендаційний характер, а вони хотіли би почути про досягнення дитини, чому вона навчилася. Такі відповіді, з одного боку, підтверджують факт недостатньої обізнаності батьків про організацію командного психолого-педагогічного супроводу, а з іншого свідчать про недостатній рівень залучення батьків до роботи команди психолого-педагогічного супроводу, що негативно позначається на партнерській взаємодії між батьками і фахівцями.

Попередні результати було підтверджено відповідями респондентів на наступне питання «Чи залучають Вас до участі у роботі команди психолого-педагогічного супроводу?», на яке було одержано такі відомості; «так» - 28%, «інколи» - 31%, «ні» - 41%. Такі кількісні результати майже збігаються з відповідями на попереднє питання, що ще раз підтверджує необхідність більш детального інформування батьків про організацію освітнього процесу в умовах інклюзії та залучення до роботи команди.

На прохання оцінити характер стосунків з фахівцями закладу освіти батьками було дано такі відповіді: 22% оцінили їх як партнерські та доброзичливі; 72% зазначили, що спілкуються з фахівцями закладу освіти лише за потреби; 6% опитаних зауважили, що вони хотіли би більше дізнаватися про успіхи і проблеми своєї дитини, проте деякі фахівці не йдуть на контакт. Позитивним моментом є те, що жоден з батьків не відповів, що

взагалі не спілкується з фахівцями, проте високий рівень спілкування лише за потреби може свідчити про його формальність, недостатню мотивацію та низьку ініціативність батьків до спілкування з фахівцями, а також про недостатній рівень залучення самих батьків до участі в роботі команди психолого-педагогічного супроводу.

Ще одним показником готовності батьків до партнерської взаємодії з командою психолого-педагогічного супроводу є виконання ними рекомендації щодо навчання, виховання та розвитку дитини. На питання, чи виконують батьки ці рекомендації, було одержано такі відповіді: «так» – 53%; «не завжди» – 25%; 14% – «ні, у мене немає на це часу»; 8% - «не вважаю за потрібне, цим має займатися школа». Як помітно з результатів, половина батьків не завжди, а подекуди й взагалі не виконують рекомендацій фахівців. Це свідчить про недостатнє усвідомлення ними значущості корекційно-розвиткового компоненту інклюзивного навчання та особливих освітніх потреб своїх дітей.

На питання «Чи проявляєте Ви ініціативу до співпраці із фахівцями психолого-педагогічного супроводу Вашої дитини?» відповідь «так» дали 58% опитаних батьків, 42% зазначили, що намагаються по можливості цікавитися питаннями навчання своєї дитини у вчителя, проте з іншими фахівцями спілкуються рідко.

Що стосується узгодження вимог батьків до дитини вдома з вимогами педагогів, то відповіді респондентів були такими: 44% респондентів відзначили, що узгоджують їх у всіх питаннях виховання і розвитку дитини; 39% зазначили, що не завжди вдається узгодити власні вимоги до дитини з вимогами педагогів, оскільки має місце нерозуміння деяких вимог, батькам не пояснюють, для чого їм робити те чи інше; 17% опитаних категорично налаштовані і стверджують, що будуть виховувати свою дитину так, як вважають за потрібне і ніякі рекомендації їм не потрібні. Такі результати свідчать про недостатнє усвідомлення батьками необхідності єдиних вимог до дитини з ООП з боку сім'ї та школи, що, на нашу думку, обумовлено низьким рівнем обізнаності про особливості дітей з ООП та недостатньою педагогічною компетентністю батьків.

Попередні результати було підтверджено відповідями на питання «Чи достатньо, на Вашу думку, ви обізнані з особливостями розвитку Вашої дитини?», на яке 47% респондентів дали негативну відповідь; втім 36% батьків зазначили, що намагаються більше дізнатися про особливості своєї дитини і переконані, що це допоможе їм у її вихованні; 17% батьків вважають, що вони достатньо обізнані з особливостями своєї дитини.

На прохання вказати джерела інформації про особливості дітей з ООП 92% батьків зазначили, що самостійно дізнаються потрібну інформацію

з мережі Internet; 52% в якості джерела інформації назвали фахівців закладу освіти, в якому навчається дитина; 17% вказали, що інформацію отримують від батьків, діти яких мають такі ж проблеми; 8% – не обрали жодного з варіантів відповідей, що може свідчити про те, що вони не цікавляться інформацією про особливості розвитку дітей. Сумарно результати не дорівнюють 100%, оскільки деякі респонденти обирали декілька варіантів відповідей.

Відзначимо, що невисокий відсоток (52%) відповідей, що підтверджують отримання інформації від фахівців закладу, свідчить про недостатній рівень співпраці батьків з ними.

Що стосується форм і методів співпраці з батьками, які використовують фахівці команди психолого-педагогічного супроводу, то найбільш розповсюдженими є батьківські збори (100%), спілкування у мобільних додатках (Viber, WhatsApp) з класним керівником (100%). Менш поширеними є консультації (58%) і залучення батьків до проведення шкільних свят (17%). 58% респондентів відзначили, що спілкуються з корекційними педагогами під час корекційно-розвиткових занять в періоди, коли діти навчаються дистанційно. Жоден респондент не зазначив такі форми роботи з батьками, як семінари, круглі столи, тренінги для батьків.

Зважаючи на те, що протягом останніх двох років діти значну кількість часу навчаються дистанційно, то це, звісно, ускладнює повноцінну комунікацію між батьками і педагогами. Проте якщо йдеться про дистанційне навчання дітей з ООП, то воно значною мірою якраз і має ґрунтуватися на співпраці з батьками. Тому отримані результати є невтішними, оскільки свідчать про наявність суттєвих труднощів і бар'єрів у взаємодії.

На питання «Які форми співпраці закладу освіти з батьками Ви вважаєте найбільш ефективними?» всі респонденти назвали індивідуальні консультації (96%), тренінги для батьків (56%), спільне обговорення з фахівцями проблем дитини (78%), проведення семінарів для батьків (67%). 4% опитаних не вказали жодного варіанту відповіді. Наявність у відповідях таких варіантів, як тренінги, спільне обговорення проблем дитини з фахівцями, семінари для батьків, свідчать про зацікавленість респондентів цими формами співпраці, що має бути враховано адміністраціями закладів освіти та фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання для налагодження партнерської взаємодії з батьками.

Висновки. Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження засвідчив недостатній рівень готовності батьків до партнерської взаємодії з фахівцями психолого-педагогічного супроводу інклюзивного закладу. Найбільш виразними причинами цього є:

- низька інформованість батьків дітей з ООП про особливості розвитку дітей, що призводить до недостатнього усвідомлення ними необхідності отримання дітьми корекційно-розвиткових послуг;
- недостатня обізнаність батьків з організаційно-методичними засадами інклюзивної освіти;
- низький рівень усвідомлення батьками себе як членів команди психолого-педагогічного супроводу;

- недостатність мотивації до співпраці з фахівцями, що обумовлено особливостями ставлення батьків до порушення дитини;

- перекладання відповідальності за результати освітнього і корекційно-розвиткового процесу на фахівців закладу освіти;

- невиконання батьками рекомендацій фахівців щодо розвитку, навчання і виховання дітей з ООП.

Все це потребує розробки науково обґрунтованих підходів і методів для підготовки батьків до партнерської взаємодії з фахівцями, що є перспективним напрямом наших наукових пошуків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буйняк М.Г. Психологічні аспекти партнерської взаємодії суб'єктів інклюзивного навчання. *International scientific and practical conference «Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning» : conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol. 1. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». p. 85-89.*

2. Дмитрієва І.В. Командна взаємодія фахівців у процесі індивідуального супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2016. Вип. 7. С. 233-241.*

3. Миронова С.П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Астон, 2020. 176 с.

4. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

5. Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладі загальної середньої та дошкільної освіти <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoi-osviti>

6. Психологічний супровід інклюзивної освіти : підручник / за заг. ред. Т.О. Доучиної. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2020. 172 с.

7. Співпраця фахівців та батьків дитини з ООП: основні засади ефективної роботи. URL: <https://vseosvita.ua/news/spivpratsia-fakhivtsiv-ta-batkiv-dytyny-z-ooop-osnovni-zasady-efektyvnoi-roboty-5578.html>